

VLADIMIR TKALČIĆ I FOTOGRAFSKO DOKUMENTIRANJE BAŠTINE

mr. sc. SANJA GRKOVIĆ □ Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine / Odjel za dokumentaciju kulturne baštine –

phototeka

¹ *Tkalčićev zbornik*, I. sv., Zagreb, 1955., Anđela Horvat: "Tkalčić i konzervatorski rad" (str. 209-216).

² *Nakon duga imađab prilike čiti to neusporedivo sviranje, pa kao stari čelist i bivši stručnjak dajem vam riječ, da je Juro Tkalčić, ako i nepoznat bečkoj i našoj muzikalnoj reklami, danas jedan od prvih violončelističkih virtuozu u Evropi (...).*

Matoš, Antun Gustav. *Misli i pogledi*. Leksikografski zavod FNRJ, Zagreb, 1955.

³ Rado je boravio kod obitelji Tkalčić jer je smatrao da je njihova kuća najmuzikalnija i najelegantnija u Zagrebu (Mira Dimitrijević-Kolar. "Matoš i Zagreb", *Kolo* 3, 2014.).

⁴ Gospodinu Vladimiru Tkalčiću ml., liječniku iz Rijeke, ali i pasioniranom fotoamateru, zahvaljujem na mnogim korisnim informacijama o njegovu prastricu Vladimiru i obitelji općenito, kao i na slikovnome materijalu.

⁵ Došavši u Pariz 6. kolovoza 1899., Matoš biva opčinjen *sjajnim, drskim, veselim, berojskim, lakim i vratolomnim Parizom, mozgom, srcem i električnom iskrom ovoga svijeta (...)* koji *potroši više života za jedan dan nego Hrvatska za jedan vijek*, kako piše svojemu prijatelju Vladimiru Tkalčiću u pismu datiranom 23. kolovoza 1899. Krešimir Nemec. "Matoš i Pariz", *Vijestnik* br. 523, god. XXIII., 2014.

⁶ Narodni muzej utemeljen je 1846. kao hrvatski nacionalni muzej u vrijeme proplamsaja hrvatskoga narodnog preporoda. Glavni poticatelji njegova djelovanja bili su zagrebačka Čitaonica, Matica ilirska te Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo u Zagrebu, a osnovan je zahvaljujući dobrovoljnim novčanim prilozima te predmetnim donacijama. Odlukom Sabora Narodni muzej 1866. postaje Zemaljskim muzejom Trojedne Kraljevine pod upravom Akademije. Pojedine su se zbirke postupno razvijale u posebne odjele, a nakon Drugoga svjetskog rata odjeli se izdvajaju u zasebne, specijalizirane muzejske ustanove (nastaju Arheološki muzej, Etnografski muzej, Prirodoslovni muzej i dr.).

Vladimir Tkalčić, jedno je od najsvjetlijih imena naše kulturne scene prve polovice 20. st. čije djelovanje zorno svjedoči o tijesnoj povezanosti muzejske, konzervatorske i restauratorske struke i njihovih djelatnika. Cilj je ovog prikaza još jedanput, a nakon pionirskog osvrtu Anđele Horvat¹, podsjetiti koliko je Vladimir Tkalčić pridonio razvoju muzejske i konzervatorske fotodokumentaristike. Tkalčićev radni put od Arheološkog muzeja (tada odjela Narodnoga zemaljskog muzeja), Konzervatorskog zavoda (tada Zemaljskog povjerenstva za čuvanje umjetnih i historičkih spomenika u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji u Zagrebu), novoosnovanoga Etnografskog muzeja u Zagrebu (tada odjela Narodnoga zemaljskog muzeja) te Muzeja za umjetnost i obrt obilježen je požrtvovnošću te vizionarskim i dalekosežnim promišljanjima koja su rezultirala iznimno važnim doprinosima struci. Jedno od njih je zacrtavanje puta i rad na sustavnom dokumentiranju baštine kao temelju suvremene muzeološke struke, pri čemu upravo fotografsko dokumentiranje ima istaknuto mjesto.

Rad treba upozoriti na istaknute Tkalčićeve doprinose konzervatorskoj i muzejskoj dokumentaristici kao nezabilaznom temelju svekolikoga konzervatorskog i muzejskog rada – od mladenačkoga fotografskog dokumentiranja Riznice zagrebačke katedrale, potom fotografskog dokumentiranja probranih vrijednih zvona spašenih od rekvizicije 1916., pothvata koji su se ostvarivali u sklopu nadležnosti konzervatorske službe i Arheološkog muzeja preko fotografskog dokumentiranja karlovačke kapelice sv. Barbare kao svojevrsnoga, a ubrzo nakon toga zagubljenoga *genius loci* grada, do utemeljenja i aktivnog sudjelovanja u nastajanju fototeke Etnografskog muzeja u Zagrebu, a potom i arhive fotografskih negativu Muzeja za umjetnost i obrt.

Vladimir Tkalčić rođen je 1883. u Zagrebu. Odrastao je u situiranoj višečlanoj građanskoj obitelji i u poticajnome miljeu širokih vidika i raznolikih interesa, u kojemu je i fotografsko umijeće bilo oblik osobnog ispunjenja. Bio je najmlađe dijete oca Zvonimira i majke Marije, a stric mu je bio ugledni zagrebački svećenik i povjesničar Ivan Krstić Tkalčić. Imao je troje braće i sestru. Starija braća, Ivo i Juro, u kasnijem životu školovani glazbenici od

formata, pijanist i čelist,² cijeloga su se života amaterski bavili fotografijom. Sestra Draga bila je velika mladenačka ljubav Gustla – Antuna Gustava Matoša, koji joj je posvetio svoje prve stihove, prijateljujući ujedno s njezinom braćom.³ Milan, četvrti po rođenju, bio je ljekarnik i djed Vladimira Tkalčića ml., liječnika, ali i fotoamatera iz Rijeke.⁴

Zahvaljujući klasičnome srednjoškolskom obrazovanju, Vladimir Tkalčić je ovladao latinskim, grčkim, njemačkim i francuskim jezikom, a potom je upisao studij zemljopisa i povijesti te arheologije i povijesti umjetnosti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, s kraćim studijskim boravkom u Parizu od 1904. do 1905., na koji ga je potaknuo prijatelj Matoš.⁵

Službovanje Vladimira Tkalčića vezuje se za tri renomirane zagrebačke muzejske institucije u kojima je svojim višedesetljetnim predanim radom ostavio neizbrisiv trag, naglasimo, i onaj vezan za dokumentacijsku djelatnost, osobito fotografsku. Tkalčić svoje službovanje počinje u Arheološkome muzeju, odnosno u tadašnjemu Arheološkom odjelu Zemaljskoga narodnog muzeja.⁶ U njemu isprva djeluje kao asistent, a potom, tek od 1918. do 1919., kao kustos. Međutim, s utemeljenjem Etnografskog odjela tog muzeja, 1919. postaje njegovim kustosom, a 1925. i ravnateljem. Konačno, od 1934. do umirovljenja 1952. Vladimir Tkalčić obnaša dužnost ravnatelja Muzeja za umjetnost i obrt.

Usporedno s Tkalčićevim muzeološkim radom ostvaruju se i njegova nastojanja u zaštiti kulturne baštine pod okriljem Zemaljskog povjerenstva za čuvanje umjetnih i historičkih spomenika, osnovanoga 1910.,⁷ čiji je bio član, te njegovih sljednika – Konzervatorskog ureda, osnovanoga 1928., te Konzervatorskog zavoda, osnovanoga 1946.

Potrebno je istaknuti kako se iz brojnih službenih spisa Povjerenstva razabire kako je upravo Vladimir Tkalčić često bio upućivan na teren s ciljem spomeničkog fotodokumentiranja.

Fotodokumentiranje Riznice zagrebačke katedrale

Prvo veliko fotodokumentarističko poslanje Vladimira Tkalčića bilo je fotografsko dokumentiranje Riznice

sl.1. Vladimir Tkalcic, prvi s desna, gore; dolje lijevo otac Zvonimir i majka Marija; gore brat Juro, sestra Draga, brat Ivo, ?, brat Milan; oko 1890.

sl.2. Vladimir Tkalcic nakon povratka sa studijskog boravka u Parizu, 1905.

sl.3. Vladimir Tkalcic (najmladi, prvi s desna, dolje) s troje starije brace i sestrom

7 Prve korake prema suvremenome i naprednom čuvanju spomenika učinio je ugledni kulturni djelatnik, profesor i pisac povijesti Hrvata Tadija Smičiklas, zajedno s nekoliko onodobnih osviještenih intelektualaca poput Emilija Laszowskog, Josipa Brunšmida ili Gjure Szabe. Oni su, upoznavši prethodno tadašnji način čuvanja spomenika u Austriji i Ugarskoj, potaknuli Kraljevsku zemaljsku vladu da osnuje savjetodavni organ za čuvanje starina. Tako je Vlada 20. srpnja 1910. odobrila osnutak Zemaljskog povjerenstva za očuvanje umjetnih i historičkih spomenika u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji. Povjerenstvo je stavljeno pod neposredni nadzor bana Tomašića. Prvi predsjednik Povjerenstva bio je Tadija Smičiklas, ugledni kulturni djelatnik, profesor i pisac povijesti hrvatskog naroda, a članovi su bili istaknute ličnosti kulturnog života, konzervatori, primjerice, Josip Brunšmid, Viktor Hoffiler, Emilije Laszowski, Martin Pilar, Stjepan Podhorski, Janko Barle; uskoro su im se priključili i Vladimir Tkalcic, Branko Šenoa, Većeslav Heneberg, Vjekoslav Noršić, Josip Matasović, Julije Kempf, Ivan Rupčić i dr. Svi su se oni, vođeni ljubavlju i patriotskom dužnošću, brinuli o najrazličitijim spomenicima diljem sjeverne Hrvatske nastalima, kako je u statutu Povjerenstva izrijekom bilo navedeno, do kraja 18. st.

8 Anđela Horvat u svom članku "Tkalcic i konzervatorski rad" (*Tkalcicev zbornik*, Zagreb, 1955., str. 210.) navodi kako je Tkalcic 1913. počeo snimati predmete iz Riznice zagrebačke katedrale. Iako je riječ o samo jednoj godini razlike, ipak treba napomenuti da je na osnovi fototečnih datiranja razvidno kako je Tkalcic do kraja 1912. fotografski dokumentirao čak 136 rizničkih predmeta. Nakon toga aktivan je još u 1913. (133 predmeta) i 1916. godini (38 predmeta). Osam Tkalcicevih fotografija rizničkih predmeta nije datirano.

9 Ivan Kukuljevic Sackinski. *Prvostolna crkva zagrebačka: opisana s gledišta povjesnice, umjetnosti i starinab*, Zagreb, 1856. U Zagrebu, Tiskom Narodne tiskare dra. Ljudevita Gaja, 1856.

10 Ivan Krstitelj Tkalcic. *Prvostolna crkva zagrebačka*, Tisak Dioničke tiskare, Zagreb, 1880.

zagrebačke katedrale koje se provodilo u razdoblju od 1912. do 1916.⁸ Događalo se istodobno sa Szabinim popisivanjem i fotografskim dokumentiranjem spomeničke baštine Hrvatskog zagorja, a oba su projekta bila pod nadležnošću Zemaljskog povjerenstva za čuvanje umjetnih i historičkih spomenika u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji u Zagrebu. Članovi Povjerenstva, vođeni svojim predsjednikom Tadijom Smičiklasom, svjesni spomeničke važnosti zagrebačke katedrale, odlučili su nastaviti započeti rad Ivana Kukuljevića Sackinskog⁹ te Ivana Krstitelja Tkalcice¹⁰ u proučavanju prvostolnice,

pa je u sklopu Povjerenstva osnovan posebni Odbor za inventarizaciju stolne crkve zagrebačke. Predsjednikom Odbora imenovan je Josip Brunšmid,¹¹ dok su članstvo činili Gjuro Szabo¹² kao tajnik, Janko Barle¹³ kao povjesničar i kroničar objekta, Martin Pilar¹⁴ kao tumač građevnog sloga katedrale te Josip Brunšmid kao proučavatelj i tumač katedralne Riznice. S obzirom na

sl.4. Vezivo na kazuli načinjeno od Ladislavovog plašta (14. st.)
MK, UZKB – F, inv. br. 1053, br. neg. VIII-60

sl.5. Štap biskupski, nadbiskupa Juraja Haulika; (MK, UZKB – F, inv. br. 1103, br. neg. VIII-110)

11 Studirao je povijest, zemljopis te arheologiju u Beču. Od 1983. radi kao kustos, a 1895. kao ravnatelj Arheološkog odjela Narodnog muzeja. Od 1896. prvi je profesor arheologije na Zagrebačkom sveučilištu.

12 Od 1911. do 1943. bio je tajnik Zemaljskog povjerenstva za čuvanje umjetnih i historičkih spomenika u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji u Zagrebu, ujedno i glavni operativac službe, promicatelj i popularizator nacionalne kulturne baštine te pokretač i organizator mnogobrojnih konzervatorsko-zaštitarskih akcija.

13 Završivši 1892. bogosloviju u Zagrebu, zaređen je za svećenika. U nadbiskupskoj kancelariji djelovao je kao bilježnik i arhivar te od 1916. do 1938. kao ravnatelj. Radeći s arhivom, proučavao je povijesne, etnografske i glazbene teme Zagreba i okolice.

14 Bečki dak i ugledni hrvatski arhitekt s nizom izvedenih stambenih i poslovnih zgrada profane i sakralne namjene u neorenesansnome i secesijskom stilu.

15 Podatci iz dokumentacije Središnjeg arhiva Uprave za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture – Inventarizacija stolne crkve zagrebačke, godište 1912., br. 14.

16 O tehničkim obilježjima želatinskih negatifa na staklu vidjeti: Hrvoje Gržina, *Identifikacija, zaštita i čuvanje fotografija*, Crescat, Zagreb, 2016., str. 71-74.

17 Str. 210-211. Moguće je pretpostaviti da je dr. Horvat citirani osvrt na Tkalčićev fotografski rad temeljila i na konstruktivnom razgovoru sa svojim bratom, inače vrsnim fotoreporterom i novinarom Vladimirom Horvatom.

18 MK SAKB, 1916. br. 2 – Izvještaj za 1915. godinu.

kompleksnost cjelokupnog projekta, Brunšmid je dobio Smičiklasovo dopuštenje da potraži pomagače različitih struka i uključi ih u projekt.¹⁵ Sukladno spomenutoj slobodi člника Odbora u odabiru suradnika, Brunšmid je za fotodokumentiranje predmeta Riznice katedrale, čija povijest seže još u vrijeme utemeljenja zagrebačke

biskupije potkraj 11. st., angažirao mladog kolegu i bivšeg studenta Vladimira Tkalčića. Za taj je posao iz Beča nabavljena specijalna fotografska oprema, a velik dio rizičnih predmeta Tkalčić je snimio u naravnoj veličini. Rezultat tog pothvata u konačnici je bilo 318 originalnih staklenih ploča odnosno želatinskih negatifa na staklu veličine 13 x 18 cm, 18 x 24 cm i 24 x 30 cm, s pridruženim pozitivima odnosno fotografijama koje ne odlikuje samo uzorna tehnička već i interpretativna kvaliteta.¹⁶

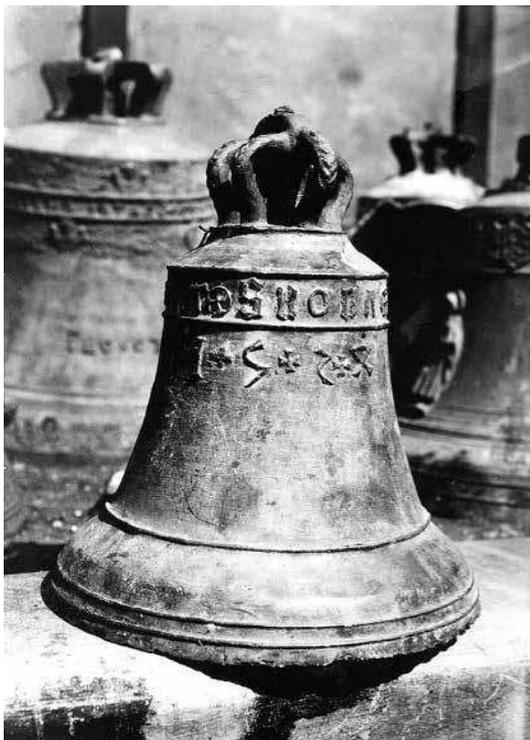
Andela Horvat u već citiranom članku *Tkalčić i konzervatorski rad* piše: *Riznički je materijal teško tehnički svladati, jer često u isti čas fotograf mora voditi računa o različitim materijalima i refleksima (plemeniti metal, drago kamenje, emajl, bjelokost, sedef). Uza sve to ti predmeti iziskuju od onoga tko ih snima mnogo više. U svaku kreaciju treba da se čovjek uživi. Tek tada mogu nastati fotografije koje ne prikazuju samo određenu formu i funkciju pojedinog djela, nego nakon prvog pogleda na snimljeni objekt pred nama se počinje odvijati takoreći čitava procedura minucioznog rada već davno umrlog majstora. Tkalčićeve fotografije upravo su takve. One otkrivaju intime starih zlatarskih, vezilačkih, čipkarskih radionica...*¹⁷

Odbor je bio svjestan važnosti i uspješnosti poduzetog posla te se iz dopisa njegova člника Brunšmida banu Skerleczu razaznaje kako je Povjerenstvo najozbiljnije smjeralo ... *izdati veću publikaciju golemog blaga što se čuva u riznici prvostolne crkve zagrebačke. Posao je oko ove publikacije znatno napredovao. Prof. Vladimir Tkalčić načinio je preko 200 uzornih fotografija... Tim što se to moglo učiniti u vlastitoj režiji, prištedjen je povjerenstvu veoma velik trošak, a slike su se mogle bolje izvesti nego da ih je učinio fotograf od zanata.*¹⁸ Nažalost, ni u Tkalčićevo vrijeme, ni u vremenima nakon njega nije iznađen način da se rezultati inventarizacije zagrebačke prvostolnice, skupa s vrijednom Tkalčićevom fotodokumentacijom, objelodane.¹⁹

Tkalčićeve snimke čine velik dio cjeline fototečne zbirke *Riznica zagrebačke katedrale*, koja se čuva u fototeci Uprave za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture, a koja je sljednica "povjerenstvene" i uopće rane konzervatorske dokumentacije.²⁰ Fotografije Riznice zagrebačke katedrale upisane su u inventarnu knjigu zagrebačke konzervatorske službe netom nakon utemeljenja i pokretanja zbirke fotografija (fototeke) kulturne baštine polovicom petog desetljeća 20. st., na čemu su svesrdno radile konzervatorice Andela Horvat i Ana Bogdanović.²¹ Zbog svoje kulturološke i dokumentarne vrijednosti fotografska je cjelina *Riznica zagrebačke katedrale* na 122. sjednici Povjerenstva za utvrđivanje svojstva kulturnog dobra, održanoj 1. prosinca 2017., upisana je u Registar zaštićenih kulturnih dobara Republike Hrvatske.

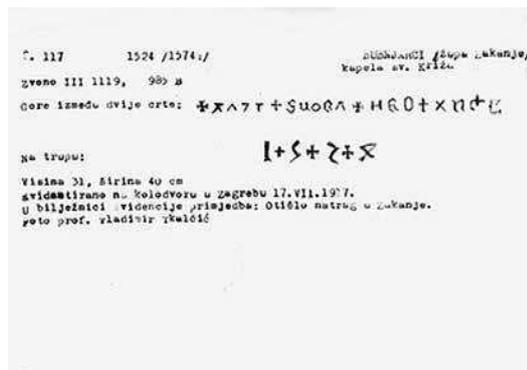
Fotodokumentiranje zvona spašenih od rekvizicije u ratne svrhe

Posao dokumentiranja predmeta Riznice zagrebačke

katedrale tek se približavao kraju, a članovi Povjerenstva već su bili suočeni s novim radnim izazovom povezanim s ratnim zbivanjima. Riječ je o spašavanju povijesno i/ili umjetnički vrijednih zvona od rekviriranja u ratne svrhe.

U jeku Velikog rata austrougarski je ratni stroj počeo osjećati nestašicu bronze, bakra i kositra, što je rezultiralo istinskom ugroženošću svih spomenika izrađenih od tih kovina.²² U skladu s novonastalim prilikama, i crkvena su zvona postajala lakim plijenom, osobito od kolovoza 1916. Zemaljsko povjerenstvo za čuvanje umjetnih i historičkih spomenika u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji u Zagrebu pokrenulo je široku akciju spašavanja povijesno i/ili umjetnički najvrednijih zvona u kojoj su upravne i organizacijske poslove preuzeli predsjednik Povjerenstva Josip Brunšmid i tajnik Povjerenstva Gjuro Szabo, dok su oni operativni, terenski poslovi dodijeljeni Viktoru Hoffilleru i Vladimiru Tkalčiću. Na temelju originalne dokumentacije, u kojoj ne nedostaje ni fotografska, koja se čuva u središnjem arhivu i fototeci kulturne baštine Ministarstva kulture te u Muzeju za umjetnost i obrt, Odjel dokumentacije – Ostavština Vladimira Tkalčića te odnedavno i u Zbirci metala,²³ kao i na temelju svjedočenja Anđele Horvat u spominjanom Tkalčićevu zborniku, moguće je u većoj mjeri rekonstruirati tijek i osnovne crte te hvale vrijedne akcije. Članovi Zemaljskog povjerenstva, posredovanjem Nadbiskupskoga duhovnog stola, uspijevaju pribaviti župne izvještaje s popisima zvona.²⁴ Ujedno su preko Ministarstva rata, uz zalaganje bana, privoljeli vojne vlasti na suradnju u tom pothvatu.²⁵ Povjerenstvo je dobilo dopuštenje vojnih vlasti za povratom rekviriranih zvona koja potječu iz 16. st. ili iz još ranijih razdoblja²⁶, te je uz gotovo svako malo veće željezničko

čvorište u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji osnovalo sabirne centre za zvona (u Zagrebu, Rijeci, Karlovcu, Sisku, Čakovcu, Koprivnici, Gjekeenješu, Brodu na Savi – današnjemu Slavonskom Brodu, Osijeku, Vinkovcima i Indiji). Na temelju dokumentacije i službenih internih dopisa Povjerenstva razvidno je kako su terenske poslove evidencije i opisivanje zvona – kako je već uvedeno spomenuto – ponajprije provodili Viktor Hoffiller, a potom i Vladimir Tkalčić, te da je fotografski posao bio povjeren isključivo Tkalčiću. Primjerice, *Iskaznica*, potpisana perom predsjednika Povjerenstva Josipa Brunšmida, danas pohranjena u MUO-u, u Zbirci metala, obvezuje profesora Vladimira Tkalčića *da u sabiralištima zvona opiše i eventualno fotografiše prispjela zvona te da onakva, koja potječu iz vremena prije god. 1600, metne na stranu na raspolaganje ovoga povjerenstva.*²⁷ Također, pisani nalozi iz Središnjeg arhiva kulturne baštine Ministarstva kulture, s potpisom Viktora Hoffilera, svjedoče da je fotografiranje zvona bilo isključivo Tkalčićev zadatak.²⁸

U malo više od godinu dana Povjerenstvo je popisalo više od 2000 crkvenih zvona, a dostupna fotodokumentacija zvona koja se čuva u Muzeju za umjetnost i obrt obuhvaća ukupno 100 kartica, od kojih je 71 ispisana strojem, a 29 rukom. Tkalčićeva fotodokumentacija zvona, mahom sa zagrebačkog područja, spašenih od rekvizicije te pohranjenih u Arheološki odjel Narodnog muzeja čuva se u fototeci kulturne baštine Ministarstva kulture i obuhvaća ukupno 30 fotografija s pridruženim negativima.²⁹

Osim u opsežnijim projektima poput upravo problematiziranih, Vladimir Tkalčić kao član i aktivni suradnik Zemaljskog povjerenstva za čuvanje umjetnih i historičkih spomenika u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji u Zagrebu sudjelovao je u pothvatima i pokušajima spašavanja vrijednih kulturnih cjelina, pojedinačnih graditeljskih spomenika kulture, pa i nematerijalne kulturne baštine(!).³⁰ Zahvaljujući upravo u takvim prilikama načinjenoj fotodokumentaciji, sačuvan je spomen na pojedinačne predmete vrijedne, no žalost u vremenu koje je uslijedilo fizički zauvijek izgubljene baštine.

Navodimo neke primjere.

sl.6. Evidencijska kartica spašenih zvona od rekvizicije u ratne svrhe sadrže opis i fotografiju predmetnog zvona
Izvor: Muzej za umjetnost i obrt, Zbirka metala)

19 Tek je u Buličevu zborniku, posvećenom 75. godišnjici života don Frane Bulića, tiskan Tkalčićev prilog *Pacifikal biskupa Luke u Riznici zagrebačkog Kaptola*, Zagreb, 1924., str. 495-502.

Zbirka je, međutim, zajedno s fotografskom ostavštinom Većeslava Henneberga koja donosi prikaze prethistorijskih gradina i srednjovjekovnih gradova Like i Dalmacije, s fotografskom ostavštinom Vladimira Horvata koja fotoreportskim okom prikazuje rast i razvoj međuratnog Zagreba te s fotografskom zbirkom orguljaške baštine Hrvatske Nine Vranića, od siječnja 2018. u digitalnom obliku javno dostupna na portalu Ministarstva kulture pod nazivom *Zbirka fotografske dokumentacije*.

20 Tom je broju Tkalčićevih fotografija razničkih predmeta iz fototeke Uprave za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture pridružena još 31 fotografija istog sadržaja: devet njih snimio je poznati zagrebački fotograf iz druge polovice 19. st. Ivan Standl, koji je razničke predmete vjerojatno snimio u vrijeme istraživanja Ivana Krstitelja Tkalčića; dvije su fotografije djelo dr. Dragutina Kniewalda, uglednoga crkvenog povjesničara i liturgičara, a vjerojatno su nastale između trećega i petog desetljeća 20. st.; konačno, 20 fotografija, isključivo veziva Božjega groba, načinila je *Promičba*, službena fotografska agencija koja je djelovala u vrijeme NDH.

21 Poslije udana Deanović.

22 Iz spisa koji se čuvaju u MK, UZKB – SA, godište 1917. i 1918., vidljivo je da su osobito bili ugroženi vratni i prozorski okovi te metalna krovista povijesno-umjetničke vrijednosti.

23 MUO, Zbirka metala – mapa *Rekvizicija zvona*. Ana Solter, dokumentaristica Arheološkog muzeja u Zagrebu, tu je dokumentaciju 2015. predala dr. Ariani Koprčini, voditeljici Zbirke metala zagrebačkog Muzeja za umjetnost i obrt.

24 MK, UZKB – SA, 1916., br. 35 – *Zvona crkvenih sačuvanje – Popis zvona u Nadbiskupiji zagrebačkoj koja treba sačuvati, popis po kotarevima*, korespondencija od 24. lipnja 1916. Iz dopisa je vidljivo kako su Đakovačka i Senjsko-modruška biskupija te poslove već odradile i kako je Zagrebačka nadbiskupija pri završetku poslova popisivanja povijesno i umjetnički vrijednih zvona.

sl.7. Cvetković, veduta mjesta sa školskom djecom i kapelom sv. Mirka u pozadini MK, UZKB – F, inv. br. 59234

sl.8. Cvetković, mještani u narodnoj nošnji MK, UZKB – F, inv. br. 59236

sl.9. Sedlarica, kapela sv. Križa, pogled sa sjeveroistočne strane; EMZ, fototeka, inv. br. 3

sl.10. Sedlarica, kapela sv. Križa, unutrašnjost – pogled na gornji dio drvenog baroknog oltara i drvenog baroknog oslikanog tabulata; EMZ, inv. br. 11

25 MK, UZKB – SA, 1916., br. 35, od 11. lipnja 1916.

U istom dopisu Povjerenstvo je tražilo:

- da se uopće ne diraju zvona iz 15. i 17. st.

- da se zvona iz 18. st., koja su sastavom i izvedbom vrlo često nedosegnuta ostvarenja zvonoljevačke umjetnosti, ostave u crkvama i kapelama te da se rekviriraju tek u krajnjoj nuždi

- da se ne diraju zvona s navodno nečitljivim natpisima i ona koja već svojom vanjšinom svjedoče da su stara (npr. ako im je visina znatno veća od širine)

- da se ne rekviriraju ona zvona iz 19. st. koja su, kako se iz natpisa na njima vidi, salivena na mjestima na kojima se lijevalo samo za tu prigodu jer nije bilo prave lijevaonice, te zvona koja su, prema natpisima, kraljev dar.

26 MK, UZKB – SA, 1916., br. 35, od 4. studenog 1916.

27 MUO, Odjel dokumentacije, arhivska kutija VII – dokumentacija o zvonima spašenima od rekvizicije.

28 MK, UZKB – SA, dopisi od 11., 19. i 28. listopada 1916.

29 MK, UZKB – F, inv. br. 569-590 i 694-699.

30 Izvor dokumentacije: MK, UZKB – SA.

31 MK, UZKB – SA, godište 1916., br. 10 – *Cvetković – putni nalog Tkalčić – Laszowski*.

Dr. Anđela Horvat u osvrtu "Tkalčić i konzervatorski rad", *Tkalčićev zbornik*, Zagreb, 1955., str. 214., Tkalčićevo službeno putovanje jaskanskim krajem omaškom smješta u 1919. godinu!

32 Povjesničar i arhivist, kulturni djelatnik i član Zemaljskog povjerenstva za čuvanje umjetnih i historičkih spomenika u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji u Zagrebu.

33 Datiran 20. veljače 1916.

34 MK, UZKB – F, fotografije, inv. br. 57381-57389 i 59234-59236.

35 MK, UZKB – SA, godište 1916., br. 37-39.

Fotodokumentiranje historijskih i etnografskih spomenika na području općine Cvetković (tkd. Čabdin i Jastrebarsko, franjevci) – 14. veljače 1916.

Na temelju dokumentacije koja se čuva u Središnjem arhivu kulturne baštine te u fototeci kulturne baštine MK-a³¹ razvidno je da je Vladimir Tkalčić, zajedno s kolegom i članom Povjerenstva Emilijem Laszowskim,³² u skladu s nalogom predsjednika Povjerenstva Josipa Brunšmiđa, 14. veljače 1916. službeno boravio na jaskanskom području, odnosno u selima Cvetkoviću i Čabdinu te kod franjevaca u Jastrebarskom. Prema Tkalčićevim navodima u službenom izvještaju³³, cilj putovanja bio je *ispitati i fotografski snimiti važnije historijske i etnografske objekte te pobilježiti usmenu tradiciju o povijesti obaju mjesta*.

Današnja fototeka kulturne baštine MK-a tim je putovanjem obogaćena za ukupno 12 fotografija naselja Cvetković čiji je autor upravo Vladimir Tkalčić.³⁴ Nažalost, Tkalčićevim fotografijama Čabdina i Jaske do danas se zagubio trag, dok fototeka Etnografskog muzeja u Zagrebu čuva Tkalčićeve snimke tih lokaliteta, iako ponešto mlađe, iz vremena njegova službovanja u tome muzeju.

Fotodokumentiranje kapele Sv. Križa u Sedlarici (Pitomača) – 24. lipnja 1916.

Kako se iz Tkalčićeva izvještaja³⁵ nakon obavljenoga službenog putovanja razaznaje, putovanje je poduzeto na temelju dopisa Nadbiskupskoga duhovnog stola Zemaljskom povjerenstvu za očuvanje umjetnih i historičkih spomenika od 2. lipnja 1916., upućenoga radi *pregleda po vještacima, prije nego li bude zbog svoje trošnosti demolirana*. Nadalje, iz Tkalčićeva putnog izvještaja doznajemo da se 24. lipnja 1916. uputio u Sedlaricu, gdje je dotičnu kapelu fotografirao, tlocrt joj snimio i potanje je pregledao ... Nakon detaljnijega opisa na više stranica zaključuje kako je kapela *još ipak pretežno vrlo dobro usčuvana, tako da nema stvarnoga razloga njezinomu demoliranju*. Usto iskazuje mišljenje da *ta kapela reprezentira arhitektonski tip kakav nam je samo još u nekoliko sličnih primjeraka poznat u cijeloj našoj domovini i da je ona sa svojim obilježjima domaćega pučkoga gradjevnoga i dekorativnog umijeća spomenik od eminentne kulturno-historijske važnosti*. Također smatra da je *popravak njezin nuždan postulat praktične upotrebe njezine i da popravak i sačuvanje njezino žele kako tamošnji velečasni g. župnik tako i sami župljani*. Na kraju zaključuje kako je *popravak uz primjereni trošak bez sumnje provediv, a i novca u tu svrhu ima dosta, pa je svakako nužno da se ona dolično restaurira a nipošto demolira*.

Ali dok su njegove terenske fotografije (i nacrti), kako Tkalčić navodi u svom izvještaju, trebale poslužiti kao

smjernica budućim obnoviteljskim zahvatima, danas su one, nažalost (no ipak i srećom), samo najstariji fotografski spomen na taj vrijedan, ali nepovratno izgubljen spomenik kulture.³⁶ Iako je Tkalčić fotografije snimao kao suradnik Zemaljskog povjerenstva, dakle ustanove koja je preteča današnje konzervatorske službe, njegove fotografije kapele u Sedlarici danas se čuvaju u fototeci Etnografskog muzeja u Zagrebu, koju je upravo on počeo ubližavati nakon što je nekoliko godina poslije postao kustosom istoga novoosnovanog muzeja.

Fotodokumentiranje kapele sv. Barbare u Karlovcu – 27. listopada 1920.

Iako je Povjerenstvo, koje su zastupali članovi Viktor Hoffiller i Vladimir Tkalčić, dalo suglasnost za rušenje kapele sv. Barbare u Karlovcu, ustvrđujući da se o historiji crkvice ne da mnogo reći ... te da se iako ima stanovite umjetničke vrijednosti ... nalazi u gradu koji imade veliku budućnost, pa će se u okolici crkvice podići oveće zgrade, a neće se više rabiti, jer je namjesto nje u blizini sagradjena nova crkva sv. Cirila i Metoda³⁷, ipak se pobrinulo da ta građevina ostane zabilježena i sačuvana barem u fotografskoj dokumentaciji. To je, dakako, učinio Vladimir Tkalčić. Pribjeći ću digresiji i podsjetiti na jedan detalj iz izvještaja što ga je Gjuro Szabo, tadašnji obnašatelj dužnosti predsjednika Povjerenstva, uputio vladi odnosno Ministarstvu prosvete u Beogradu, a koji potvrđuje važnost i potrebu fotodokumentarističke prakse u konzervatorskoj službi: ... *Ovaj je institut³⁸ samostalan organizam, učinjen zato, da se upoznadu naši umjetnički i historički spomenici, da se snime i objelodane, da se očuvaju od suludih restauracija, a kad se moraju porušiti ili mijenjati, da se barem u slikama i nacrtima sačuva njihov izgled...*³⁹

U ovoj se prigodi usudujem ustvrditi kako na temelju dostupne literature proizlazi da ipak i nije baš posve točno da se ... o historiji crkvice ne da mnogo reći. Kapela sv. Barbare sagrađena je 1787. na temeljima starije drvene grobljanske kapele. Tijekom vremena na mjestu staroga groblja niknule su nove kuće, a kapela je postala premalena i dotrajala te je konačno i napuštena nakon što je 1910. u obližnjoj Domobranskoj ulici podignuta crkva sv. Ćirila i Metoda.⁴⁰ Prema pripovijedanju starih župljana, crkvice se održala tijekom Prvoga svjetskog rata kao skladište živežnih namirnica za vojsku⁴¹ iako pusta i nijema, osamljena, bez ograde, kao siročće. Bila je crkva topnika i karlovačkih ladjara u koju se nedjeljom sletao narod iz svih susjednih župa, svi su je štovali, i pravoslavni i izraelite.⁴²

Crkvice sv. Barbare do temelja je srušena u travnju 1923., na temelju spomenutog odobrenja Povjerenstva iz 1920., a Prva hrvatska šteditonica, koja je crkveno zemljište kupila od gradske općine, na tom je mjestu ubrzo podignula svoju palaču.⁴³

Tkalčićevi terenski zadatci, poduzeti još pod okriljem Povjerenstva, jasno svjedoče o njegovu zanimanju za

našu narodnu baštinu, za njezino graditeljstvo i njezina duhovna, nematerijalna dobra. Oni su ujedno uvod u njegovo skorašnje predano djelovanje u sklopu novoosnovanoga Etnografskog odjela Narodnog muzeja.

Fotodokumentiranje pod okriljem Etnografskog odjela Narodnog muzeja

Godine 1919. Tkalčić prelazi iz Historijsko-arheološkog odjela Zemaljskoga narodnog muzeja u novoosnovani Etnografski odjel istog muzeja.⁴⁴ U njemu do 1925. djeluje kao kustos⁴⁵, a otada do 1933. kao ravnatelj.

Tkalčićevo je djelovanje i nadalje defenzivno – brine se o ratom ugroženim zvonima i vremenom ugroženim spomenicima, a to se djelovanje prenosi, širi i intenzivira brigom o narodnoj baštini, fragilnoj zbog najizravnije izloženosti novim društvenim prilikama. Stoga Tkalčić – a o tome nam ponajbolje svjedoči fototeka Etnografskog muzeja u Zagrebu⁴⁶ – predano obilazi teren, osobito zapadnoslavonski, onaj oko Daruvara i Pakraca, pokupski, lepoglavski, pa i širi, na kojemu evidentira i otkupljuje predmete te, dakako, dokumentira baštinu – ponajprije fotografski, ali i fonogramski (zvučno) te filmski.

Rezultat toga su tisuće dokumentarnih snimaka koje otimaju od zaborava ono što će koje desetljeće kasnije, a osobito s industrijalizacijom nakon Drugoga svjetskog rata, iščeznuti iz našeg sela. Tim svojim radom Tkalčić također utire put muzejskoj etnografskoj dokumentaciji, dakako i etnografskoj fototeci.

sl.11. Karlovac, kapela sv. Barbare, prije 1919. godine, još s kasnije porušenim bunarom pred kapelom (MK, UZKB – F, inv. br. 8862, br. neg. VI-574)

sl.12. Karlovac, kapela sv. Barbare na raskršću ulica Sv. Barbare i Gunduličeve, 27. listopada 1920. (MK, UZKB – F, inv. br. 8861, br. neg. VI-573)

sl.13. Crkvice sv. Barbare do temelja je srušena u travnju 1923., a na temelju odobrenja Povjerenstva iz 1920. Prva hrvatska šteditonica je kupila crkveno zemljište i na tom je mjestu podignula svoju palaču

³⁶ Do godine 1939. Kapela je u više navrata posjećivana i fotografirana i od strane cijele unutrašnjosti. U Etnografskom muzeju u Zagrebu čuvaju se negativni ove kapelice, koje su slikali Vladimir Tkalčić 1916. (inv. br.3-10), Tereza Paulić 1938. (inv. br. 3867-3880) te Milovan Gavazzi 1939. godine (inv. br. 3995-3997). Inventar koji je skinut prenesen je velikim dijelom u Etnografski muzej u Zagrebu i Muzej za umjetnost i obrt u Zagrebu, gdje se nalazi i danas, a dio je spremljen u prostorije župnog ureda u Turnašici te kasnije prenesen u Gradski muzej u Virovitici (dio je otkupljen), dok je jedan dio raspršen. Izvor: Branko M. Begović Bego. "Pitomača kroz prošlost I" (Prilozi za povijest Pitomače), autorova naklada, svibanj 2015. (471 str.; Sedlarica, str. 117-121). Fotografije koje je 1957. u Sedlarici snimio Nikola Nino Vranić svjedoče kako je dio crkvenog inventara dospio u posjed nekih sedlarčkih obitelji. Tako su pozitiv orgulja i drveni barokni kip anđela u posjedu obitelji Kostanjevec, a drveni barokni kip raspetog Krista, dva drvena barokna kipa anđela te četiri drvena barokna kipa svetica u posjedu obitelji Kovač (MK, UZKB –F, inv. br. 18545-18547 te 17944-15946). Nakon demontaže počeo je i završio Drugi svjetski rat, a kapela je, iako oštećena, stajala na brijegu još nekoliko desetljeća. Početkom 1960-ih godina krov je ozbiljno prokišnjavao i bilo je pitanje dana kada će se kapela sama srušiti. Konačno je u svibnju 1963. cijela građevina srušena, nakon čega je već iste godine počela izgradnja nove, zidane današ-

sl.14. Sunjska Greda, Jelica Brleković sa djetecom; 25. travnja 1921. (EMZ)

sl.15. Markuševac, sajam – šatori s licitarima i drugom robom, seljanke s košarama u narodnoj nošnji, dečja; 3. lipnja 1923. (EMZ)

sl.16. Zdenčina, kućište Sinković – grupa kuća s jablanima; V. Tkaličić, 1922.

sl.17. Zdenčina, kuća Sinković – prednja strana sa zadrugarima, bočno trlice; 1922. (EMZ)

nje kapele... Spomenuta drvena kapelica bila je jedan od posljednjih drvenih baroknih spomenika u Hrvatskoj, a doslovno i posljednji u Podravini. Izvor: Branko M. Begović Bego. "Pitomača kroz prošlost 1" (*Prilozi za povijest Pitomače*), autorova naklada, svibanj 2015. (471 str.; *Sedlarica*, str. 117-121).

37 MK, UZKB – SA, spis (izvještaj sa službenog putovanja) od 29. listopada 1920.

Nadalje, u putnom izvještaju stoji: *...mi smo se pitali, smijemo li predložiti da se crkvice sačuvaju i da se radi nje zapriječi razvitak grada na tom mjestu. Došli smo do zaključka da se ne smije, a to tim manje što oko crkvice nije nastao okoliš, koji bi se pristonio uz nju, nego je ona stisnuta među neugledne moderne zgrade koje iziskuju drugačije rješenje izgradnje ugla.*

38 Szabo misli na Zemaljsko povjerenstvo.

39 Dopis nosi datum 5. studeni 1928. (MK, UZKB – SA).

40 www.kafotka.net/3053

41 *Iz povijesti karlovačkih župa*, pripremili Viktor Štímeč, o. Paškval Cvetan, Marijan Radanović, Ferdinand Vražić i dr., Rimokatolička župa grada Karlovca, Karlovac, 1979.

42 *Sloga*, 3. prosinca 1916.

43 *Narodni glas*, 24. travnja 1923.

44 Do spomenute godine etnografska se građa prikupljala u Arheološko-historijskom odjelu Narodnog muzeja, u etnografskim zbirka Muzeja za umjetnost i obrt, u Trgovačko-obrtničkoj komori te u Školskome muzeju. Na inicijativu Povjereništva za bogoštovlje i nastavu, postojeće se etnografske zbirke 1919. spajaju s ovećom zbirkom tekstila Salamona Bergera u samostalni Etnografski odjel Zemaljskoga narodnog muzeja.

Pokupska ekspedicija, 16. srpnja – 13. kolovoza 1923.

Nakon osnivanja Etnografskog odjela Narodnog muzeja utvrđeno je da postoji velika zbirka seljačkih narodnih nošnji, unutar koje je daleko najzastupljenija bila ona sisačko-petrinjskog odnosno gornjoposavskog područja. Ta je zbirka potaknula *Pokupsku ekspediciju*. Iz predmetne je dokumentacije moguće iščitati kako je ekspedicija bila informativna, no ipak joj je cilj bilo sistematiziranje i znanstveno proučavanje pokupske nošnje.

Siromašni etnografski muzej jedva je smogao novac za *10 tuceta fotografskih ploča (120 komada)* te djelomično pokriti putne troškove svojih kustosa Vladimira Tkaličića i Milovana Gavazzija. Vanjski suradnik ekspedicije i njezin donator bio je akademski slikar i nastavnik drvorez-

sl.18. Luka (Rečica), stupa (nožna) i dvije žene koje taru lan, pored grupa žena i djece; 22. srpanja 1923. (EMZ)

sl.19. Lijevo Sredičko, vodenice na Kupi i pralje; V. Tkalčić, 26. srpnja 1923.

sl.20. Luka (Rečica), tri žene, u sredini kuma s košarom na glavi, na pohodu porodilji; V. Tkalčić, 22. 7. 1923.

45 Iz dopisa što ga Szabo 7. svibnja 1920. naslovljuje na Gradski muzej u Osijeku, a koji se čuva u MK, UZKB – SA, razvidno je kako Tkalčić u Etnografskom odjelu Narodnog muzeja zapravo obavlja ravnateljske poslove, *budući je Berger* (nap. Salamon) *samo počasni ravnatelj bez honorara.*

46 Izražavam veliku zahvalnost kolegi Matiji Dronjiću, dokumentaristu i fotografu Muzeja, na svesrdnoj pomoći tijekom rada u toj ustanovi.

47 Muzej za umjetnost i obrt, Odjel dokumentacije.

Najljepše zahvaljujem kolegicama Antoniji Dejanović i Klaudiji Martines na pomoći pri istraživanju ostavštine Vladimira Tkalčića.

48 Muraj, Aleksandra; Eckhel, Nerina; Zorić, Vesna. *Pokupska sjećanja: etnografska ekspedicija 1923.*, Etnografski muzej, Zagreb, 1993.

barstva Srećko Sabljak, koji je za potrebe ekspedicije pribavio sedam gumenih čamaca (dva jednosjeda i pet dvosjeda), te Maksimilijan Vanka, u to vrijeme već priznati slikar, zapažen po svojim prizorima iz seljačkog

života. U ekspediciji su sudjelovali i Matija Filjak, rođeni Petrinjac te izvrstan poznavatelj Pokuplja, u to vrijeme učitelj osnovne škole u Lepoglavi, njegova supruga Anka, rođena Bohaček, učiteljica, potom dr. Maksimilijan

sl.21. Ikona Bogorodice Odigitrije; privatna zbirka Ive pl. Mošinskog; snimio Vladimir Tkalčić, 1934. (izvor: MUO, Odjel dokumentacije)

sl.22. Gomirje, manastir sv. Jovana Preteče, stihar od žutog brokata, venecijanski rad iz 18. stoljeća; snimio Vladimir Tkalčić, 1938. izvor: MUO, Odjel dokumentacije

sl.23. Gomirje, manastir sv. Jovana Preteče, kadionica od srebra, denoveški barokni rad 18. stoljeća; snimio Vladimir Tkalčić, 1938. izvor: MUO, Odjel dokumentacije

sl.24. Postav Muzeja za umjetnost i obrt – izložbena vitrina s predmetima od porculana; snimio Vladimir Tkalčić, 1935. izvor: MUO, Odjel dokumentacije

sl.25. Detalj muzejskog postava: kaljeva peč i slika izvor: MUO, Odjel dokumentacije

Bohaček, Ankin brat i administrativni službenik u lepo-glavskoj kaznionici, njegova supruga Micika Bohaček te Jelka Filjak, sestra Matije Filjka. Ekspediciji se u Karlovcu sa svojim drvenim plovilom pridružio Marijan Filjak, Matijin i Jelkin brat. Fotodokumentarist ekspedicije bio je, dakako, Vladimir Tkalčić.

U ostavštini Vladimira Tkalčića⁴⁷, koja obuhvaća ukupno 12 arhivskih kutija te od kojih II. (druga) sadržava dokumentaciju vezanu za *Pokupsku ekspediciju*, nalazimo Tkalčićeve zabilješke o fotodokumentarističkom radu tijekom ekspedicije. Primjerice, on bilježi da je u Kamenskom 17. i 18. srpnja fotografirao dokumentirao oglašava tamošnjih žena i neke običaje; da je u Rečici, Luki i Zamošju od 19. do 22. srpnja fotografirao tada još izvanredno očuvanu rečičku nošnju i ribolovni pribor; u Banskom Kovačevcu pozornost mu je zaokupila drvena arhitektura, profana i sakralna; u Sredičkom, Lasinj i Jarneviću snimio je vrlo dobro očuvane nošnje i ženske frizure; u zaseocima Sela i Tomić fotografirao je stare tkalačke sprave i tekstilno rukotvorstvo, košnice od drvene kore, staru drvenu arhitekturu i sl. U Pokupskom je 30. srpnja zabilježio živopisan etnografski sajam s proizvodima, kako navodi, *i iz daljih strana*, npr. s repinim sjemenom iz Bistre te s drvenim izrađevinama i sviralama iz Donjega Hruševca; u Slatini, na desnoj obali Kupe, zaokupili su ga drveni mlinovi kašikari u punom pogonu; u Šišincu i Stankovcima 1. i 2. kolovoza snimio je ketuške mlinove; u Stankovcima susreće Ciganina kovača Danilu Ivaniševića pokraj njegove čerge i kovačkog vagnja, itd. Svjestan dokumentarističke vrijednosti ekspedicije, Tkalčić zaključuje: *množe se fotografske snimke (i*

crteži) tog života i tih objekata, danas već rariteta koji se ne mogu ponoviti!

Tijekom *Pokupske ekspedicije* za muzejski je fondus pribavljeno, što darivanjem, što otkupom, oko 150 predmeta, dok je Tkalčić načinio ukupno 120 fotografskih snimaka s etnografskim motivima, ponajviše s nošnjama i objektima arhitekture. Iako je živopisni materijal s *Pokupske ekspedicije* već prezentiran *po časopisima, novinama, naučnim radovima i izdanjima*, kad je trebalo imati valjanu autentičnu snimku i pouzdan podatak uz nju – kako Tkalčić kasnije bilježi na jednom listu pronađenome u njegovoj ostavštini – a potom i na izložbi u Etnografskome muzeju u Zagrebu te u popratnom katalogu,⁴⁸ nemoguće je govoriti o fotodokumentarističkom radu Vladimira Tkalčića a ne podsjetiti još jedanput na taj avanturistički i kulturološki pothvat i njegov doprinos našoj kulturi i fotografiji. Naime, nemali broj Tkalčićevih fotografija s *Pokupske ekspedicije*, ali i sa širega etnografskog terena, usudujem se ustvrditi, nadilazi svoje dokumentarističko poslanje i postaju fotografijama nekih viših, antologijskih, vrijednosti.

Fotodokumentiranje pod okriljem Muzeja za umjetnost i obrt

U gotovo dva desetljeća dugom razdoblju upravljanja Muzejom za umjetnost i obrt, od 1934. do umirovljenja 1952., Tkalčić je, osobito u prvoj trećini, odnosno do kraja četvrtog desetljeća, bio posvećen fotodokumentarističkom radu. U to je vrijeme kao jedini stručni djelatnik Muzeja fotografski dokumentirao muzejski postav, predmete iz privatnih zbirki i umjetničko, uglavnom pokretno blago Srpske pravoslavne crkve na području Hrvatske.

